

УДК 141.7

НАТОВП ТА ЙОГО СВІДОМІСТЬ

Оксана Шурко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 96-41-08*

Політичні процеси ХХ ст., характеризуються все більшим залученням широких мас у політику. Для цього потрібно проаналізувати зміни, які відбулися у масовій свідомості, а також формування та вияв масових настроїв, масової політичної поведінки.

Ключові слова: політика, масові настрої, масова поведінка, натовп, публіка.

Динаміка політичних процесів у ХХ ст. супроводжувалась все більшим залученням широких мас у політику. Однак сучасні умови ставлять нові питання, які вимагають іншого підходу до вивчення та аналізу феномену мас. На сьогодні проблема не просто у кількісному зростанні ролі мас, а в значних якісних змінах мас як суб'єкта політичних процесів. Як зауважив Ортега-і-Гассет: "те, що раніше сприймалось як кількість, тепер постає перед нами як якість; вона стає загальною соціальною ознакою людини без індивідуальності, яка нічим не відрізняється від інших" [1, с.147].

Катализаторами цих процесів стали специфічні форми масової культури, стандарти духовного життя, які пов'язані з виникненням і функціонуванням у суспільстві різних видів масової інформації. Зокрема особлива роль відводиться телебаченню. Згадаймо хоча б роботи Г. Маркузе, який підкреслює, що масове споживання телевізійної, а не письмової інформації призводить до нового типу масової свідомості. Виникає імпульсивно реагуюча психіка, яка породжує хаотичну поведінку. За Г. Маркузе, саме така поведінка притаманна учасникам масових безпорядків, "нерегулярної" політичної поведінки.

Загальні висновки більшості дослідників масових процесів сучасного суспільства включають в якості найбільш значимих наступні зміни, які відбулися у масовій свідомості.

По-перше, масове промислове виробництво на основі досягнень науково-технічної революції породило особливий динамізм життя, який знайшов вираз у стрімкому рості потреб людей. В попередній історії важко знайти ситуацію, коли потреби і вимоги кожного нового покоління настільки різко відрізнялись би від попереднього. Це проявляється як в матеріальній, так і в духовній, і в політичній сферах.

По-друге, зросли не тільки потреби, але й можливості їх задоволення. Сучасний світ не тільки має значні багатства, породжуючи все нові потреби, але й одночасно, життя ніби вселяє людям упевненість в тому, що завтра світ буде ще багатшим, а задоволення потреб – все реальнішим. Те, що раніше рахувалось би особливою

милістю долі і викликало подяку, тепер розглядається як законне благо, за котре не дякують, а вимагають (Ортега-і-Гассет).

По-третє, виросла масова готовність до активних дій. Підкреслимо провокуючий вплив засобів масової комунікації, реклами, політичної агітації і пропаганди, які ставлять за мету стимулювати безпосередньо поведінкову активність людей. Впливаючи на масу, ці засоби не просто пробуджують ті чи інші потреби і демонструють способи їх досягнення. Вони намагаються викликати безпосередню масову реакцію у вигляді конкретних дій і акцій.

І нарешті, по-четверте, як наслідок трьох вищеназваних змін мас виникає головне: визначальними у їх поведінці все більше стають не стійкі, усвідомлені позиції, а швидкозмінні настрої, які впливають із змін умов виробництва і життя, характеру потреб і можливостей їх задоволення, а також зростаючого динамізму життя.

Дані вияви масових настроїв супроводжувались чисельними труднощами для політичних систем. По суті, останні десятиліття можна визначити як період тривалого конфлікту між стабільними політичними інститутами та динамічними масовими політичними процесами. Перші намагаються зберегти себе, стримуючи політичну систему від надто сильних потрясінь, інші – навпаки, прагнуть саме до цього.

Не можна сказати, щоб це було характерно для якихось певних політичних систем. Мова йде про загальну тенденцію. Просто у одних випадках інститути влади зустрілись з нею вперше, а в інших випадках більш досвідчені політичні системи володіють достатніми знаннями про подібні феномени і, головне, способами швидкого реагування на них. Останні зробили уроки з "Повстання мас" 1) маси виконують зараз ті ж суспільні функції, які раніше були представлені виключно вибраною меншістю, 2) і в той же час маси перестали бути слухняними перед цією меншістю: вони не підпорядковуються їй, не йдуть за нею, не поважають її, а навпаки, відсторонюються і навіть витісняють її" [4, с.120].

Факти останнього часу однозначно показують: у минуле відходять ті часи, коли правлячі кола могли приймати важливі політичні рішення без врахування і підтримки масових настроїв.

Масову політичну поведінку регулюють механізми двоякого роду. З одного боку, це об'єктивні фактори, що визначають характер, причини, рамки і спрямованість політичних дій. Вони задані соціально-економічними умовами і політичними інститутами. З другого боку, існують внутрішні, суб'єктивні психологічні механізми політичної поведінки. Поведінка людей відносно політичної системи, як і будь яка інша поведінка, детермінована думками, почуттями, настроями – психікою. Дії маси як суб'єкта політичної поведінки підпорядковуються закономірностям масової психології, одним із важливих складових якої є масові настрої. Саме вони є одним із суттєвих механізмів, що визначають політичну поведінку масового суб'єкта.

З масовими настроями пов'язані, в тій чи іншій мірі, практично всі елементи політичної системи. Держава – оскільки вона повинна рахуватися з такими настроями і включати в себе певні інститути для їхнього управління. Партії – оскільки вони формуються на основі і для виразу тих чи інших досягнень масових політичних інтересів, настроїв. Суспільні організації (профспілки) – практично з тих самих причин.

Політико-психологічна концепція має зміст тоді, коли теоретичні роздуми, що лежать в її основі, дозволяють здійснити практичні підходи щодо вирішення

проблеми; коли дослідження направлене не тільки щодо минулого або теперішнього, але й до майбутнього, до прогнозу особливостей розвитку тих настроїв, які можуть вирости з існуючих передумов.

Природньо, не вірно чекати абсолютно точного, детального опису майбутніх настроїв мас. Жоден теоретичний прогноз, навіть найскрупульозніший, не може врахувати факторів, які впливають на психіку мас. Важливіше інше: розуміння механізмів виникнення можливих в майбутньому ситуацій і настроїв. Таке розуміння повинно впливати з аналізу тих тенденцій і передумов, які спостерігаються вже зараз. Якщо виходити з того, що той або інший розвиток певних настроїв є (або повинен бути) одним із існуючих моментів, що враховуються при прийнятті політичних рішень, то вказаний аналіз просто необхідний. При оцінці і прогнозуванні характеру можливої поведінки маси необхідно приймати до уваги наявність двох основних її типів: публіки, що формується на основі інтелектуальної взаємодії, та натовпу, що виникає на основі фізичної взаємодії.

У публіки відсутня яка-небудь спеціальна організація, вона різномісна, складається з представників різних соціальних груп і досить випадковим утворенням. Та формування відбувається досить часто на більш-менш стійкій, раціональній основі і цією основою може бути або спільна інформація або спільні уподобання та інтереси, які в свою чергу формують раціональну поведінку.

Натовп має свої характерні, яскраво виражені риси, а саме: скупчення на обмеженому просторі; відносна тривалість перебування на одному місці; відсутність здатності контролю над взаємодіями. Натовп не має стійких факторів спільності, що практично блокує можливість відповідати на логічну аргументацію, а навпаки відкриває можливість швидкої відповіді на імпульсивні, емоційні впливи. Тому Лебон підкреслював, що "натовпом не можна керувати за допомогою правил, які ґрунтуються на чисто теоретичній справедливості, а потрібно відшукувати те, що може справити на нього враження і захопити його" [5, с.9]. Індивід у натовпі суттєво відрізняється від ізольованого індивіда, позаяк натовп дає йому відчуття сили, а анонімність перебування у ньому позбавляє почуття відповідальності. Це в свою чергу веде до зниження рівня інтелекту особи, яка перебуває у натовпі, а також зменшує, причому іноді досить суттєво, здатність до критичної оцінки реальності.

Механізм формування психології натовпу був розкритий психологом і психіатром В.І. Бехтеревим. Він підкреслював, що у натовпі обмежуються довільні рухи, що викликає концентрацію уваги на словах оратора. Та оскільки будь-яка концентрація уваги має певні межі, то поступово настає втома уваги, а потім йде період, коли відкривається широке поле для навіювання. Саме навіювання є тією основною причиною яка обумовлює появу в індивідів, які знаходяться у натовпі тих характерних, специфічних рис, якими вони не володіють перебуваючи в ізольованому стані. Під впливом навіювання менш критично сприймаються слова оратора, а спокійний спочатку натовп стає натовпом збудженим. У збудженому натовпі підсилюється загальне взаємонавіювання, тут вже не до логіки та виваженої аргументації.

Знання цього простого механізму пояснює використання багатьох відомих і широко розповсюджених атрибутів політичного спілкування в масових аудиторіях: міміки, жестів, шумів, якими активно послуговуються їх учасники. Ці прийоми дають ту тонку межу, що відокремлює публіку від натовпу, збільшує частку фізичної взаємодії на шкоду інтелектуальному контакту.

Увага дослідників від Г. Лебона й Г.Тарда до сучасних авторів фіксувалась на найбільш яскравих, максимально емоційних виявах вже сформованого натовпу. Але

недостатньо аналізувався той фактор, на основі якого цей натовп формувався. Таким фактором, на нашу думку, є спільні настрої людей. Саме настрої ніби притягують людей один до одного, групують їх в особливу спільність. Розповсюджуючись, настрої досить скоро досягають значної інтенсивності, переростають в емоції, розчиняються в них і стають ніби непомітними на їхньому фоні. Але як тільки емоції спадають, знову помітними стають настрої.

В практичному відношенні потрібно враховувати найбільш важливі моменти, а саме: можливість переростання настроїв у політичні дії; характер цих дій, їх зміст і спрямованість; їх масштаби та можливі політичні наслідки.

Дослідження історичної і сучасної феноменології дозволяє зробити висновок, що масові політичні настрої є важливим фактором політичної динаміки. Будучи основою масових політичних процесів, настрої з найбільшою силою проявляються у періоди політичних зрушень, послаблення впливу стабілізуючих політичну систему політичних інститутів. Маси, які сформовані на основі тих чи інших настроїв, часто є не просто потенційною загрозою для політичної системи, а реальним фактором, що викликає модифікацію системи в тому чи іншому напрямі. І тут доречно згадати вислів німецького політолога П. Бараха: "Маси, а не еліти стають потенційною загрозою для системи, і еліти, а не маси є її захисниками" [6, с.30].

Україні, політична система якої перебуває у процесі трансформації і на даний час є далекою від стабільної, вартувало б врахувати як теоретичний доробок з питань масової політичної свідомості та поведінки, так і конкретні приклади впливу масових рухів на модифікаційні та трансформаційні процеси.

1. *Хосе Ортега-и-Гассет. Восстание масс*// Д.Я. Райгородский. Психология масс: Хрестоматия. – Самара, 1998. – С. 197.
2. *Моль А. Социодинамика культуры*. – М., 1973.; *Новая технократическая волна на Западе*. – М., 1986.
3. *Маркузе Г. Одномерный человек*. – М., 1994.
4. Див. *Хосе Ортега-и-Гассет. Восстание масс*// Д.Я. Райгородский. Психология масс. Хрестоматия. – Самара, 1998.
5. *Г. Лебен. Психология масс*// Д.Я. Райгородский. Психология масс: Хрестоматия. – Самара, 1998.
6. *Barach P. Die Theorie Demokratischer Elitenherrschaft*. Frankfurt-am-Main. 1970.

CROWD AND ITS CONSCIOUSNESS

Oksana Shurko

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universitetska, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 96-41-08*

Political processes in the XX-ies century can be characterized by the involvance of wide mass into the politics. Due to this factor we should analyse those changes, which had happened in mass consciousness. The influence of mass moods on the mass politics should also be analysed.

Key words: politics, mass spirits, mass behavior, crowd, public

*Стаття надійшла до редколегії 20.03.2000,
прийнята до друку 10.10.2000*